

چکیده

ایرانیان هر ساله با نمایش و حمل تابوت های تمثیلی شهیدان در مراسم عزاداری ماه محرم می خواهند خاطرات رنج و مصایب شخصیت های مذهبی را بازسازی کنند. شیعیان ایران، در نمایش های آیینی و دسته های عزاداری خود در ماه محرم، صندوق هایی را به شکل ضریح یا نخل و مانند آن می آریند، به نام تابوت شهدا در گذرگاه ها و محله های گردانند و این آیینی است که نسل به نسل حفظ شده است. ساختن تابوت های تمثیلی شهدا پیشینه ای بسیار دور دارد. عمومیت این مراسم و شهرت نخل در سراسر ایران از سایر رسوم و نشانه ها بیشتر است و با توجه به مشاهدات و مطالعات می توان گفت که در اغلب نقاط ایران مردم یا نخل دارند و یا آن را می شناسند. حتی وسعت حضور و اجرای این آیین، مرزهای ایران را درنوردیده و به وسعت جهان و فرهنگ مسلمانان شیعه برگزار می شود. مردم هر ناحیه نخلی در تکیه ها و حسینیه ها دارند که در عاشورا آن را می بندند و همراه اسباب دیگر عزاداری در دسته های سوگوار حرکت می دهند. با اجرای این مراسم، مردم وقایع قدسی روزگاران گذشته را در زندگی روزانه شان احیا می کنند. گویی می خواهند به حضور دوباره آن واقعه در زمان حال تحقق بخشند. در ایران اصلی ترین مراکز برگزاری این رسم باشکوه و پر رمز و راز به طور عمده در شهرها و آبادیهای اطراف کویر مرکز ایران تمرکز یافته است. یعنی از جنوب خراسان گرفته تا سمنان، دامغان، خمین، نواحی قم، کاشان، ایبانه، خور و یابانک، زواره، اردستان، نایین و طیس و... و در بین این مناطق، بیشترین، گسترده ترین و شاخص ترین نخلها در استان یزد، متمرکز هستند. در این مقاله ضمن بررسی سیر تاریخی و فلسفه نخل گردانی، به طور اجمالی آیین نخل گردانی در شهرستان آمل روستای نوا مورد پژوهش قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: نخل گردانی، نماد، عاشورا، تابوت واره

مقدمه

محرم جلوه ای از استقامت اهل بیت (ع) است، در برابر ظلمی که اسلام را در پشت پرده ای سیاه پنهان کرده بود. اکنون بعد از سالها مردم این دیار شیعه، با تکرار سنت ها تلاش می کنند یاد آن شهدای راستین را جاودانه گردانند. صورتهای تمثیلی و رمزی رفتارهای مذهبی و کاربرد اشیای نمادین در مناسک و مراسم مذهبی دارای معانی ویژه ای است که، درک آنها و ارزشیابی آنها با معیارهای بیرون از حوزه تفکرات دینی بیگانه با عقاید مردم تا حدودی دشوار می نماید. آیین های نخل گردانی و تابوت گردانی دسته های عزادار در ایام سوگواری، از این دست عزاداری های سمبولیک است. گرداندن تابوت شهادت و نخل گردانی در دسته های عزا به منزله لشکر بیان رزمنده شهیدان اند که حضور قدرت الهی را در جمع عزاداران و پیروزی سپاه حق بر باطل و حیات جاودانه شهیدان را متجلی می سازد. این آیین در حالی که به اقتدار و شکوه قدسی شهیدان اشاره دارد، حدیث قدرت خداوند

و مقام والای شهید را تصویر می کند. ساختن تابوت های تمثیلی شهدا پیشینه ای بسیار دور دارد. طبق روایات تاریخی، مردم سرزمین ماوراء النهر تا نخستین دوره های اسلامی، هر ساله در مراسم یادمان سال مرگ سیاوش، قهرمان اسطوره ای ایران که خون پاکش به ناحق بر زمین ریخت تابوت او را می ساختند و در شهر می گرداندند. (بلوکباشی، ۱۳۸۳: ۱۴) بسیاری از سیاحانی که به ایران سفر کرده اند هم، جسته و گریخته از این رسم در سفرنامه هایشان یاد کرده اند. پیترو دلاواله جهانگرد ایتالیایی که در دوره شاه عباس اول به ایران سفر کرده در سفرنامه اش آورده که شاهد حرکت دسته های نخل گردان بوده است. (۱۳۸۰: ۲۲۷۵)

در زمان صفویه و پس از آن، در عصر زندیان و قاجار نیز جهانگردان زیادی به ایران سفر کردند و ضمن دیدن شهرهای مختلف ایران، مطالبی هم در باره سنتهای مذهبی مردم و نخل گردانی نوشته اند. پیشینه رسم نخل گردانی در مراسم عزاداری به دوره های پیش از صفویه می رسد. (بلوکباشی، ۱۳۸۳: ۵۰)

بررسی آئین نخل گردانی

در روستای نوا (آمل)

طوبی اوصانلو

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مردم شناسی

۱۰ | ستاره سو | پیش شماره دوم

پهلویی را گرفته و با دست چپ سینه می زند. هنگام سینه زدن همراه با آهنگ نوحه به جلو و عقب می روند که حرکات آن بسیار منظم است، این کار البته آهسته و به تدریج همگام با پرشور شدن نوحه، سینه زنان نیز با شور و هیجان بیش تری سینه می زنند و به جلو و عقب می روند. نوحه خوان پس از خواندن یک بیت، کلمات حسن و حسین را تکرار می کند و دیگران نیز همین کلمات را تکرار می کنند. این نوع سینه زنی اغلب در اطراف علم، نخل و یا مانند روستای نوا در اطراف درخت کهنسال تکیه انجام می شود.^۸

متعلقات نخل

شال ترمه، قالیچه ی نفیس، آینه، فانوس و چراغ و لاله، شمایل، بیرق های کوچک و بزرگ، کشکول، خنجر، شمشیر، سپر، عمامه، شال وردا، نظر قربانی و... می باشد.^۹

در روز هشتم محرم نخل را از داخل تکیه بیرون می آورند و چاووش خوان در جلوی نخل چاووش خوانی می کند و همه نخل را نگه می دارند تا هرکسی با نیتی که دارد به زیر آن رفته تا حاجت بگیرد و در واقع نخل گردانی آغاز می شود. نخل را به در هر خانه ای که می برند صاحب خانه نذر خود را از قبیل چای و دارچین، شیر و خرما و دود کردن اسپند و اگر نذر قربانی داشته باشند قربانی می کنند و نخل را دور محل می گردانند.^۷

سینه زنی در آیین نخل گردانی روستای نوا

«دوره doreh» (صف حیدر علی)

مردم نوا برای سینه زنی در حیاط تکیه بر دور درخت کهنسال که قدمتش را همزمان با ساخت تکیه و نخل می دانند انجام می دهند. افراد دایره وار می ایستند و هر نفر با دست راست کمر بند و یا شال نفر

۷- مشاهدات نگارنده

۸- همان

۹- همان

بسیاری از نویسندگان هم رسم نخل بندی و نخل گردانی را از بدعت های صفویان در ایران دانسته اند. اصولاً نخل به مفهوم درخت خرماست و در اصطلاح عامیانه به هر درخت و درختچه ای تزئینی هم نخل گویند. اما در مراسم عزاداری اصطلاح نخل به تابوت واره ای می گویند که آن را بر دوش می کشند. (همو، ۳۰). معمولاً نخل را در نخستین دهه ماه محرم و اکثر اوقات دو یا سه روز پیش از تاسوعا می بندند. آراستن نخل و بستن آن یک تا چند روز طول می کشد و این زمان بستگی به کوچک و بزرگ بودن نخل و مقدار لوازم و اشیاء تزئینی و بویژه نوع آذین بندی آن دارد. (همو، ۷۰).

بنابراین، فلسفه پیدایی چنین صورتهای مثالی و شبیه ها و تابوت واره ها در رفتارهای آیینی عبادی مردم هر جامعه را می بایست در فرهنگ دینی همان جامعه و در نظام اعتقادی مردم آن در گذشته های دور و در تاریخ اسطوره ای و فرهنگهای در آمیخته آن مردم جست و جو کرد. از سویی دیگر مراسم و مناسک محرم بویژه عاشورا و تاسوعا و ده روزه اول محرم علاوه بر اینکه جنبه مذهبی برای مردم این سرزمین داشته، ریشه در باورهای اسطوره ای و آرمانی آنها دارد و حتی بسیاری از افرادی که چندان پایبند به آداب و سنن مذهبی نیستند، برای این ایام و مراسم و رسومات آن ارزش فراوانی قائلند و بدان پایبندند.^۲

آیین سنتی نخل گردانی روستای نوا

مراسم نخل گردانی در نوا، باشکوه ترین مراسم آیینی مردم این محل می باشد. از سیزده طایفه ای که در شهرستان آمل ساکن هستند نوایی ها تنها طایفه ای هستند که در شهر آمل تکیه یا حسینیه ای برای اجرای مراسم آیینی و مذهبی خود ندارند و آن هم بر می گردد به اعتقاد و عشق و علاقه طایفه ی نوایی که همه ساله در ایام سوگواری سالار شهیدان خود را به نوا می رسانند و در این مراسم آیینی باشکوه شرکت می کنند. نخل گردانی از باشکوه ترین مراسم آیینی در این منطقه می باشد. در این روز همه ی کارها تعطیل می شود و مردم از زن و مرد و کوچک و بزرگ به محل مزبور می آیند.^۳

وجه تسمیه نخل

نخل در لغت به معنی خرماست و در اصطلاح حمله مانندی است که از چوب ساخته شده و با انواع شال های ابریشمین رنگارنگ، پارچه های قیمتی و آینه و چراغ و غیره آرایش گردیده و به گل و سبزه آراسته و در روز عاشورا آن را به محلی که مراسم روضه خوانی برپاست می برند و به عنوان تابوت امام حسین حرکت می دهند. در روایات ذکر شده که امام حسین (ع) را روی شاخه های درخت خرما گذاشته و به محل دفنش بردند و شاید مهم ترین دلیل برای نام گذاری نخل باشد. در مورد قدمت نخل می توان گفت شاید نخل همسن و سال تابوت باشد که در حدود هزار سال قبل از اسلام در ایران مورد استفاده بوده است. (بلوکباشی، ۱۳۸۳: ۴۹)

نخل نوا همانند نخل های دیگر یک نفر بابا یا متولی دارد که همه ساله مسئولیت و مدیریت تدارک و بسیج مالی و انسانی را برای انجام مراسم مختلف برعهده می گیرد.^۴

نخل نوا از نظر آذین بندی پوششی سیاه دارد و در تمام سال در جا و مکان خود از احترام و توجه خاصی برخوردار است و اغلب نیازمندان برای گرفتن حاجت خود از صاحب نخل، دخیل می بندند (دخیل؛ پارچه یا قفل و یا سوزنی است که برای اجابت دعا به بدنه نخل می بندند). نخل نوا از جمله نخل هایی است که مورد احترام و اعتماد مردم بوده و اغلب حاجتمندان نیاز خود را از او می خواهند.^۵

آذین بندی و پوشش نخل همه ساله در ایام محرم در روز ششم شروع می شود. قسمت های جلو و عقب، بالا و پایین نخل به وسیله ی پارچه پوشیده می شود و آنگاه روی پارچه متن پرده های گلدوزی شده به شکل مربع و مثلث در اندازه های مختلف و اشکال متفاوت نصب می گردد و در تزئین آن از تصاویر ائمه و آینه نیز استفاده می شود. اصلی ترین قسمت نخل برای آذین بندی قسمت جلوی آن است. بعد از اتمام آذین بندی مردم به کنار نخل آمده و برای ادای نخل به آن سلام می کنند.^۶

۲- مشاهدات نگارنده

۳- همان

۴- راوی: عبدالعلی باطبی

۵- مشاهدات نگارنده

۶- راوی: عبدالعلی باطبی

اماکن نخل

تکیه نوا - امام زاده یحیی نوا - گورستان

۶-۴ تاریخچه شفاهی نخلگردانی در روستای نوا

مردم منطقه درباره‌ی خاستگاه این نخل معنا و مفهوم نمادین آن و پیشینه‌ی شبیه گردانی در دسته‌های عزا، اطلاع درست و روشنی ندارند و بیشتر آنان حمل نخل را رسمی قدیم و بازمانده از رسوم نیاکان می‌پندارند. مثلاً بیان می‌دارند چون پدران و اجدادشان در سوگواری‌های شهیدان دینی شبیه و شمایل و تابوت‌های آنان را می‌ساختند و با دسته‌های عزا می‌گرداندند، آنان نیز آداب و رفتار نیاکانشان را تقلید و تکرار می‌کنند و توجیه مردم منطقه توجیهی کلی و براساس شنیده‌ها و گفته‌هایی است که سینه به سینه از گذشتگان به آیندگان رسیده است.^{۱۰}

تاثیرواثرات آیین‌های مذهبی

صورت‌های تمثیلی و رمزی رفتارهای مذهبی و کاربرد اشیاء نمادین در مناسک و مراسم مذهبی دارای معانی ویژه‌ای است که درک آنها و ارزشیابی آنها با معیارهای بیرون از حوزه تفکرات دینی بیگانه با عقاید مردم تا حدودی دشوار مینماید بنابراین فلسفه‌ی پیدایی چنین صورت‌های مثالی و شبیه‌ها و تابوت‌واره‌ها در رفتارهای آئینی - عبادی مردم هر جامعه به شناخت فرهنگ دینی همان جامعه و در نظام اعتقادی مردم آن در گذشته‌های دور، و در تاریخ اسطوره‌ای و فرهنگ‌های در آمیخته با فرهنگ آن منطقه کمک می‌نماید.^{۱۱}

ویژگی‌ها

- اجرای همه ساله این مراسم عامل همدلی و وحدت مردم روستا و اطلاع یافتن از وضعیت یکدیگر می‌باشد.
- در منطقه شمال و شمال شرقی و شمال غربی ایران تنها در این نقطه این مراسم آئینی را همه ساله انجام می‌دهد (نکته قابل

توجه که اهالی این روستا همگی با هم پیوند نسبی دارند)
- اندازه‌ی این نخل به لحاظ فرم شبیه به موارد مشابه آن در دیگر نقاط ایران می‌باشد و تنها وجه تمایز آن در ابعاد آن می‌باشد.
آئین نخل گردانی از معدود آئین‌هایی است که از گذشته دور باقی مانده است و هر ساله توسط افراد این طایفه به گونه‌ای خاص اجرامی شود در واقع اعمال تکرار پذیری است که با پشتوانه باوری و اعتقادی هر ساله هر چه باشکوه‌تر برگزار می‌گردد.

به دلیل اعتبار این مراسم و کرامت‌هایی که از این مراسم نصیب مردم گشته است نه تنها مسلمانان بلکه هر ساله اقلیت‌های مذهبی به اعتبار این مراسم اعتقاد داشته، نذر کرده و در این مراسم شرکت می‌کنند. همچنین آن دسته از اهالی نوا که مقیم خارج از کشور می‌باشند با اعتقاد قلبی به این مراسم و کرامات آن در این مراسم شرکت می‌کنند. لذا جای دارد به جهت حفظ و گسترش این آیین مذهبی اقداماتی صورت پذیرد. از آن جمله است:

ایجاد راهکارهای حفاظت شامل شناسایی، مستندسازی، تحقیق، حفظ وضع موجود، حمایت، ترویج، ارتقاء و احیاء جهت کلیت موضوع و ابزار و اشیاء و مکان‌های وابسته

- شناسایی، معرفی، مستندسازی و زنده نگه داشتن چنین مراسمی، هر چند به‌طور پراکنده، مقدمه‌ای باشد بر احیای این آیین‌ها و سنت‌های کهن که با ورود تکنولوژی کم‌رنگ شده است.

- شناساندن موارث فرهنگی به صورت عملی در میان عامه مردم - احیاء، ترویج و شناساندن رسم‌های کهن، به عامه مردم

کشور به صورت خاص

- ارائه مقالات به رسانه‌های جمعی

- گنجاندن آموزش فرهنگ عامه در کتب درسی دانش‌آموزان

- تلفیق آداب مذهبی و آداب سنتی منطقه

کتابنامه

- ۱- بلوکباشی، علی. ۱۳۸۳. نخل گردانی. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی
- ۲- ۱۳۷۵. دایره‌المعارف تشیع. ذیل واژه «زواره». تهران: نشر شهید سعید محبی
- ۳- دلاواله، پیتر. ۱۳۸۰. سفرنامه. ترجمه محمود بهفروزی. تهران: انتشارات
- ۴- دهخدا، علی اکبر. ۱۳۲۵. لغت نامه. تهران: دانشگاه تهران. موسسه لغت نامه. ذیل «نخل».

۱۰- همان

۱۱- همان

۱۲- همان